

**БІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПОШИРЕННЯ ГОРИЦВІТУ ВЕСНЯНОГО
(ADONIS VERNALIS L.) У ФЛОРИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Через постійне посилення антропогенного впливу на природні екосистеми охорона та раціональне використання рослинних ресурсів, а особливо лікарських видів, як, наприклад, горицвіту весняного (*Adonis vernalis* L.), є актуальним завданням сьогодення. Цей вид здавна відомий своїми кардіологічними, сечогінними та седативними властивостями, має значення у фармакології й медицині, але його популяції невпинно скорочуються через надмірну заготівлю лікарської сировини та зменшення природних оселищ. Вид з давніх давен також характеризується високими декоративними властивостями [3].

Збереження горицвіту весняного вимагає розробки науково обґрунтованих підходів до охорони виду, відновлення його популяцій, а також впровадження раціональних методів використання, щоб запобігти подальшій фрагментації ареалу й інсуляризації його оселищ.

На території Тернопільської області зареєстровано низку популяцій горицвіту весняного, як у межах об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ), так і поза ними. Тому Тернопільщина виступає значним резерватом ресурсів цієї рослини, оптимізувати використання яких і zarazом мінімізувати негативний антропогенний вплив на природні популяції *A. vernalis* є критично важливим завданням сьогодення.

Метою досліджень було з'ясування хорології, еколого-ценотичних особливостей, структури популяцій та сучасного стану охорони *A. vernalis* на території Тернопільської області.

Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

встановити сучасне поширення *Adonis vernalis* в Україні та у межах Тернопільської області;

виявити нові й обстежити відомі місцезростання горицвіту весняного на території дослідження;

вивчити еколого-ценотичні особливості місцезростань *A. vernalis* на Тернопільщині;

провести аналіз вікової структури ценопопуляцій виду на території досліджень;

встановити практичне значення *A. vernalis* та шляхи його використання у народному господарстві;

з'ясувати причини скорочення чисельності популяцій *A. vernalis* та розробити рекомендації з охорони виду *in situ* та *ex situ*.

Об'єктом дослідження слугували популяції *A. vernalis* у межах Тернопільської області, а предметом дослідження – хорологічні, популяційні, еколого-фітоценотичні та созологічні особливості горицвіту весняного на території досліджуваного регіону.

У процесі виконання використано наступні методи досліджень: аналіз літературних джерел, гербарних фондів лабораторії морфології та систематики рослин ТНПУ ім.

Володимира Гнатюка (акронім TERN*), а також фітоценотичні, хорологічні, кількісно-популяційні, фітосозологічні, фенологічні та статистичні методи.

Практична значимість матеріалів проведених досліджень щодо сучасного стану ценопопуляцій *A. vernalis* на території Тернопільської області, полягає у тому, що вони можуть слугувати основою для здійснення моніторингу їхнього стану на інших територіях, а також ці матеріали можуть використовуватися у наступних виданнях Червоної книги України й регіональних переліках, довідниках і хорологічних атласах, вчителями біології під час викладання ними окремих тем шкільної програми, зокрема, на уроках екологічного й прикладного циклів, у гуртковій роботі та позакласних заходах.

Дослідження були виконані у весняно-літній період 2023–2024 років на території Тернопільської області у межах Голицького ботанічного заказника загальнодержавного значення (с. Гутисько, Тернопільський район) та Національного природного парку (НПП) «Дністровський каньйон» (Заліщицький район) і на довколишніх територіях цих об'єктів природно-заповідного фонду України [1, 2].

Відповідно до сучасної системи Покритонасінних APG IV вид горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L., 1753) належить до роду Горицвіт (*Adonis* L.), триби Горицвітові (*Adonideae*), підродини Жовтецеві (*Ranunculoideae*), родини Жовтецеві (*Ranunculaceae*), порядку Жовтецевоцвіті (*Ranunculales*), клад Евдикоти (*Eudicots*), Мезангіонасінні (*Mesangiospermae*), Покритонасінні (*Angiosperms*), Судинні рослини (*Tracheophyta*), царства Рослини (*Plantae*).

A. vernalis – європейсько-азійський (європейсько-сибірський) вид, ареал якого із заходу на схід охоплює простір від Піренейського півострова до басейну ріки Лена в Якутії та від острова Голанд у Балтійському морі до Передкавказзя з півночі на південь. Європейська частина ареалу відокремлена від сибірської Уральськими горами, у високогір'ях яких горицвіт весняний відсутній. Диз'юнктивність ареалу *Adonis vernalis* проявляється також у наявності його ізольованих частин поза межами суцільного поширення виду в Європі та у Сибіру [3, 4].

В Україні *A. vernalis* трапляється в усіх регіонах, за винятком Карпат. Найбільше локалітетів виду сконцентровано в Лісостепу (320 місцезнаходжень). У степовій зоні горицвіт звичайний виявлений у 140 місцезнаходженнях, а на Поліссі нараховується лише 17 його локалітетів. Велика кількість місцезнаходжень (близько 150) також відзначена у горах Криму, проте на його рівнинній частині локалітетів виявлено значно менше (біля 20).

На території Тернопільської області *A. vernalis* приурочений до ділянок лучно-степової рослинності. Він зростає на вузьких вершинах останцевих гір та на схилах крутизною 10–45° південної, західної, східної і, зрідка, північної експозицій. Найчастіше трапляється в угрупованнях *Caricetalia humilis* та в інших формаціях, у яких *Carex humilis* виступає співдомінантом. Травостій цих асоціацій дво-триярусний. *A. vernalis* входить до невисокого першого ярусу, а якщо перший ярус більш розвинений, то він входить до другого.

На основі аналізу літературних джерел, гербарних фондів кафедри ботаніка та зоології ТНПУ і власних польових досліджень було встановлено, що лучно-степові угруповання горицвіту весняного добре збереглися на останцевій горі Голиця та горі Могила.

Гора Голиця розташована між селами Куряни і Демня у північній частині Тернопільського району Тернопільської області. Степова рослинність тут приурочена до південного та південно-західного схилів гори Голиці і займає площу 60 га. Лучно-степова рослинність представлена формацією *Cariceta humilis*. Проективне покриття *A. vernalis* – 5–10 %. Гора Голиця перебуває під охороною зі статусом ботанічного заказника загальнодержавного значення.

Гора Могила, яка має вигляд округлого, припіднятого до 100 м над оточуючою місцевістю кургану, розміщена поблизу гори Голиця. Площа гори – 2 га. Її флористичний склад подібний до лучних степів Голиці, хоча й дещо бідніший. Як і на Голиці, тут лучно-степова рослинність представлена формацією *Cariceta humilis*. Проективне покриття *A. vernalis* – 1–5 %. Завдяки значній крутизні схилів (10–20°) рослинність не викошується і не проводиться випас худоби. Перебуває під охороною як ботанічний заказник місцевого значення [1, 2].

Для аналізу ценопопуляцій *A. vernalis* на горі Голиця та горі Могила проводився облік таких вікових груп рослин: ювенільні, віргінільні, іматурні та генеративні. Сенільні особини під час наших польових досліджень не були виявлені. Аналізовані ценопопуляції *A. vernalis* відзначаються повночленними спектрами онтогенетичних станів, що свідчить про стійкі фітоценотичні позиції горицвіту весняного в цьому регіоні. У той же час спостерігаються значні відмінності в кількісному складі особин різних онтогенетичних станів у різних ценопопуляціях. Так, за щільністю та за кількісним складом особин різних онтогенетичних станів різко розрізняються між собою ценопопуляції гори Голиця та гори Могила, які розміщені неподалік одна від одної. Очевидно, це пов'язано із особливостями їх місцезростань. Пологі схили гори Голиця до її заповідання інтенсивно випасались. Худоба розбивала дернини, формуючи мікроніші, сприятливі для розвитку сходів горицвіту. Круті схили гори Могили завжди були недоступними для випасання. У зв'язку з цим її схили значно більше задерновані, аніж схили Голиці, тому тут менше мікроніш, сприятливих для росту і розвитку *A. vernalis*.

Також важливою складовою наших досліджень було встановлення поширення та з'ясування стану популяцій горицвіту весняного у НПП «Дністровський каньйон» та довколишніх територіях.

Так, на території НПП «Дністровський каньйон» нами виявлено 14 популяцій горицвіту весняного: в околицях сіл Устя (урочище Качурівка), Худиківці, Городок (урочище Печеніги), Печорна, Іване-Золоте (урочище Сивулина), Касперівці (урочища Криве і Касіка), Лисичники (урочище Замчище), Кулаківці, Колодрібка (об'єкт ПЗФ «Богданівський степ»), Синьків, Нирків (урочище Червоне), Устечко (урочище Черче) та Хмелева (об'єкт ПЗФ «Хмелівська ділянка»).

Окрім того, на прилеглий до Парку території виявлено 6 місцезростань виду: околиці сіл Голігради (урочище Самотія), Олексинці, Нагоряни (урочище Говди), Нирків (урочище Говоди), Горожанка (урочище Камінь) та в околицях міста Заліщики.

На території НПП «Дністровський каньйон» та його околиць локалітети *A. vernalis* приурочені до відкритих, добре освітлених лучно-степових ділянок та локалізовані на верхніх частинах їх схилів. Цим ділянкам властива значна видова різноманітність, густий і високий травостій з домінуванням тонко-дерновинних злаків. Горицвіт весняний надає перевагу ґрунтам із виходами гіпсів і вапняків. Основним фактором загрози для досліджених популяцій є заростання лучно-степових ділянок деревно-чагарниковою рослинністю, тому для збереження популяцій *A. vernalis* необхідним є забезпечення відповідного менеджменту території Парку та його околиць [1, 2].

Отже, горицвіт весняний є рідкісним видом, що перебуває під охороною різних червоних списків [4–6]. Цей вид має вагоме народногосподарське значення, оскільки є лікарським та декоративним (використовується для створення композицій із низькорослими кущами та для організації альпінаріїв). Для забезпечення належної охорони популяцій *A. vernalis* необхідно взяти під суворий контроль усі його місцезнаходження на території Тернопільської області. Така необхідність пов'язана із поступовою деградацією його популяцій, високим міжнародним природоохоронним статусом цього виду та зростанням *Adonis vernalis* у комплексі з багатьма іншими рідкісними і зникаючими видами рослин, у тому числі, занесених до «Червоної книги України. Рослинний світ (2009)» [4].

Моделювання інтродукційних популяцій *A. vernalis* у штучно створених степових екосистемах є перспективним методом його охорони *ex situ*. Доцільно проводити підсів виду на схилах балок, річкових терасах і перелогах. За деградації природних місцезростань та низької ефективності плантаційного вирощування такі ділянки в подальшому можуть стати основним джерелом отримання лікарської сировини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тетяна Микитюк, Руслан Яворівський, Марія Куриляк. Знахідки горицвіту весняного (*Adonis vernalis*) на території Національного природного парку «Дністровський каньйон» та його околиць. XV з'їзд Українського ботанічного товариства : матер. наук. допов. та повідом. (Івано-Франківськ, 30 верес.–4 жовт. 2024 р.). Одеса : Видавн. дім «Гельветика», 2024. С. 203.
2. Тетяна Микитюк, Руслан Яворівський, Марія Куриляк. Популяції горицвіту весняного (*Adonis vernalis* L.) на території НПП «Дністровський каньйон» та його околиць. Бессерівські природознавчі студії : зб. матер. II Міжнар. наук. конф. (Кременець, 24–25 верес. 2024 р.). Кременець : КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2024. С. 51–53.
3. Флора УРСР: в 12 т. / за ред. М. В. Клокова, О. Д. Вісюліної. Київ : Вид-во АН УРСР, 1953. Т. 5. С. 149–151.
4. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. акад. НАН України Я. П. Дідуха. Київ : Глобалконсалтинг, 2009. С. 552
5. Bilz M. *Adonis vernalis* (Europe assessment). The IUCN Red List of Threatened Species. 2011: e.T165187A5987545. URL: <https://www.iucnredlist.org/species/165187/5987545> (Last accessed: 19.03.2025).
6. CITES. URL: <https://cites.org/eng/app/appendices.php> (Last accessed: 19.03.2025).